

Є. В. Ковкіна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Антонімія у термінологічній системі криміналістики

Ковкіна Є. В. Антонімія у термінологічній системі криміналістики. Стаття присвячена аналізу антонімічних відношень сучасної української термінологічної підсистеми «криміналістика». Схарактеризовано основні ідеї, пов'язані із процесом виникнення та доцільністю функціонування явища антонімії у науково-технічній термінології. Виділено основні групи термінів-антонімів на сучасному етапі розвитку термінології криміналістики.

Ключові слова: *термін, термінологічна система, термінологічна підсистема «криміналістика», терміноодиниця, антонімія термінів.*

Ковкина Е. В. Антонимия в терминологической системе криминалистики. Статья посвящена анализу антонимических отношений современной терминологической подсистемы «криминалистика». Охарактеризованы основные идеи, которые касаются процесса возникновения и целесообразностью функционирования антонимии в научно-технической терминологии. Выделены основные группы терминов-антонимов на современном этапе развития терминологии криминалистики.

Ключевые слова: *термин, терминологическая система, терминологическая подсистема «криминалистика», терминоединица, антонимия терминов.*

Kovkina Ye. V. Antonymy in the terminology system of criminalistics. An analysis of antonymous relations of modern terminology subsystem «criminalistics» is considered in this article. Basic ideas which touch the process of origin and by expedience of functioning of antonymy in scientific and technical terminology are described. The basic groups of terms-antonyms on the modern stage of development the terminology of criminalistics are selected.

Keywords: *term, terminology system, terminology subsystem «criminalistics», term unit, antonymy of terms.*

Антонімія являє собою одну з найважливіших універсальї лексико-семантичного рівня мови. Специфіка антонімів передусім зумовлена багатозначністю більшості загальнономовних слів. Указана схильність до багатозначності й викликає різного характеру антонімічні відношення. Як правило, це призводить до розщеплення єдиного нейтрального значення слова на два протилежних.

Антонімія є досить потужним стилістичним явищем, яке чітко підкреслює контрасти названого поняття. Слова стають антонімами внаслідок наявності оціночного характеру свого значення, орієнтованого відносно чужого. Протилежність проявляється через порівняння предметів при їхній оцінці у певному відношенні. Отже, існують так звані антонімічні пари. У Новому тлумачному словнику української мови сказано, що антоніми – «це пари слів із протилежним значенням» [7:Т.1:36]. Для появи антонімії необхідна наявність якісної ознаки у значенні слова, яка може здобувати варіанти, доходячи аж до протилежної.

Здебільшого антонімія використовується у мові художньої літератури для описання властивостей будь-якого явища з метою підсилення акцентів ознак, але у термінології також простежуються такий вид відношень. У термінологічній лексиці майже кожне з понять містить свою протилежність, що ґрунтується на відмінності всередині одного й того ж явища (властивості, стану, якості тощо). Антонімія допомагає позначити крайні полюси термінологічного поля, використовуючи логічні можливості усієї системи.

Осмислення антонімії дає змогу точніше визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі, а також дозволяє детально простежити його зв'язки та залежність від інших її компонентів. Виникнення антонімічних пар у термінології завжди обґрунтоване. Це явище, як правило, доцільне і виправдане у кожному конкретному контексті, адже використовується для підкреслення діаметральної протилежності діапазону властивостей одного поняття. Саме цим антонімічні пари термінології відрізняються від аналогічних

у загальноновживаній мові, де кожна одиниця має певну стилістичну забарвленість.

У термінології певної галузі вказані властивості виступають окремими термінологічними одиницями, які мають одне значення без емоційного забарвлення. Кожен складник антонімічної пари виступає як окремий повноцінний термін, називаючи при цьому точну дефініцію. Отже, антонімічні відношення не суперечать самій специфіці терміна, не порушують також і основних принципів термінології, серед яких важливими виділяють точність, однозначність та стилістичну нейтральність.

Більшість учених дотримується думки, що явище антонімії зумовлене тим, що в самій природі наукових понять міститься передумови для створення антонімічної опозиції, не заперечуючи таким чином можливості існування антонімії в лексиці терміносистем.

Наприклад, Панько Т. І., Кочан І. М., Мациук Г. П. наголошують, що «антонімія як семасіологічна категорія невід’ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття – складну й багату мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну сферу» [10:188].

Даниленко В. П. зауважує, що явище антонімії не лише не властиве термінології, але й, «навпаки, – саме тут, у термінології, антонімія стала засобом вираження необхідних і неминучих явищ науки» [2:27.], наголошуючи, таким чином, на те, що явище антонімії в термінології представлене навіть ширше, ніж у загальнолітературній мові. Термінологія для цього явища використовує ще позамовленнєві, екстралінгвістичні передумови, які знаходять вихід у мові засобами антонімії. До позамовленнєвих умов здебільшого відносять певну ситуацію, також вік або спеціальність людини.

У лексиці точних наук фахівцями здебільшого штучно вводиться лексема із протилежним значенням, із метою виявлення контрасту тієї чи іншої ознаки або для роз’яснення чи наглядовості властивостей вказаного поняття.

Ми підтримуємо думку більшості і досліджуємо явище антонімії в термінологічній підсистемі «криміналістика» як важливу складову, що спрямована на вдосконалення системності у цій термінології.

Беручи до уваги, що явище антонімії у термінології та в загальноновживаній мові не мають принципових відмінностей, вважаємо, що аналізувати їх можна за однією моделлю. Отже, за основу класифікації антонімічних

відношень термінологічної підсистеми «криміналістика» беремо класифікацію антонімів Новікова Л. А., яка базується на відмінностях у вираженні контрасту в антонімічних парах, а також на наявності протилежності видових понять.

Як зауважує Л. А. Новіков, антонімія передбачає визначену типологію семантично протилежних одиниць та самої протилежності [6:14]. Для сучасної термінологічної семантики характерним є широке розуміння антонімії, яка виходить за межі якісних та різнокореневих слів.

Аналіз термінологічної підсистеми криміналістики дає підставу стверджувати, що в її системі терміни з антонімічними відношеннями використовуються досить часто.

У лексиці криміналістики в основному протилежний термін виникає разом із появою нового. Це зумовлюється самою суттю поняття, так, наприклад, маємо антонімічні пари: *злочин – покарання, напад – захист, шифрування – дешифрування, безладдя – порядок, конфліктний – безконфліктний* тощо.

У контексті криміналістичної сфери вказані слова-терміни мають певні пояснення і значення дії, стану, речей, тим самим вказуючи на конкретне явище. На рівні антонімічних відношень українська лексика криміналістики є досить неоднорідною за складом, структурою і ступенем протилежності. Отже, в основу цієї класифікаційної характеристики покладено відмінності терміноодиниць підсистеми «криміналістика» на семантичному рівні, тобто відповідно до типу протилежностей.

1. До першої чисельної групи термінів антонімів належать такі, що виражають контрардикторну протилежність. Вони відрізняються досить яскраво вираженою направленістю. Складники таких пар взаємно передбачають та взаємно виключають один одного, тобто заперечення одного з них надає визначення іншого. План вираження у таких контрардикторних термінах-антонімах можливий у декількох видах.

По-перше, вони можуть бути представлені парами спільнокореневих термінів, до складу одного з яких входить словотворчий префікс зі значенням негативності, відсутності або втрати будь-якої ознаки. До цієї групи неможливе введення нейтрального члена, тобто можемо говорити лише про полярність відношень між складниками вказаної антонімічної пари як головну відмінну ознаку контрардикторності.

У термінології криміналістики вказаної групи в основному виокремлюються однокореневих слів.

реневі антонімічні пари, у яких до складу одного з термінів входить словотворчий префікс зі значенням заперечення або відсутності певної ознаки: *маскування – демаскування, симуляція – дисимуляція, сприятлива ситуація – несприятлива ситуація, розкритий злочин – нерозкритий злочин, осудність – неосудність, доказовий – бездоказовий, безпека – небезпека, збіжні ознаки почерку – розбіжні ознаки почерку, ідентифікаційна ознака – неідентифікаційна ознака*. Отже відношення у таких термінах-антонімах базується на протиставленні безпрефіксного слова префіксальному.

Наведемо приклад вживання антонімічної контрадикторної пари у фаховому виданні: *«Закінченим злочином* визначається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кодексу» – *«Незакінченим злочином* є готування до злочину та замах на злочин» [9:56].

До цієї ж підгрупи відносимо антонімічні сполуки, в яких протиставляються просте слово зі складним. У таких випадках антонімічне навантаження носить основа, що додається до основного слова: *обишук – псевдообишук, свідчення – лжесвідчення*.

По-друге, контрадикторні терміни криміналістики можуть виражатися різнокореновими словами із протилежним або полярним значенням, а також складними термінологічними сполуками, в яких у антонімічних відношеннях знаходиться лише один із складових компонентів складного терміна: *порядок – безладдя, навмисне позбавлення життя – необережне позбавлення життя, загальні ознаки почерку – окремі ознаки почерку*.

По-третє, до цього ж типу належать антонімічні пари, які за своєю суттю є стійкими науковими сполуками, кліше: *злочин – покарання, алібі – хибне алібі, «свої» – «чужі»*.

2. До другої групи відносимо терміни зі значенням компліментарності, коли ні один зі складників не містить у собі будь-якої негативної ознаки, а має лише нейтральну сутність. Комплементарні терміни не виключають один одного, а зіставляються на основі контрасту, що виражають ознаки. Вони доповнюють один одного до вираження меж виявлення тієї чи іншої ознаки.

Комплементарна пара також не може бути розширена за рахунок нейтрального члена, адже компліментарність в основному простежується у словосполученнях, які ґрунтуються на відношеннях роду і виду.

У термінах криміналістики до цієї групи можуть належати наступні антонімічні пари:

рухи мимовільні – рухи довільні, мовлення усне – мовлення письмове, детальна зйомка – вузлова зйомка. Наприклад, *«рухи мимовільні – імпульсивні або рефлекторні рухові акти, здійснювані без контролю свідомості»* [14:193]. *«рухи довільні – зовнішні і внутрішні тілесні рухові акти (процеси), свідомо регульовані суб'єктом на основі наявної в нього потреби в досягненні мети як образу передбачуваного результату»* [14:193].

Саме до цієї групи належать терміни, які протиставляються внаслідок позалінгвістичних передумов, тобто лише за наявності певної ситуації. Наприклад, кожен зі складників термінологічної пари *орієнтувальна зйомка – оглядова зйомка* позначає процес фіксування безпосереднього місця події, але контекстуально вони значно відрізняються: *«Орієнтувальну зйомку* використовують для прив'язки загального виду місця події до навколишньої обстановки», а *«оглядову зйомку* здійснюють для фіксування безпосереднього місця події ізольовано від навколишньої обстановки» [4:121].

3. Третя антонімічна група включає терміни, які виражають якісну протилежність, так звані контрарні антоніми. У цьому випадку мається на увазі певна тотожність, тобто спільний елемент, на якому й базується функціональна подібність.

Кожен складник такої контрарності перебуває не в суворій опозиції до іншого, а лише у відношенні протиставлення. Контрарним термінам властива така відмінна риса, як градуальність, тобто можливість градації певної ознаки. Як результат, такі антонімічні пари можна розширювати до низки термінів за рахунок елементів, що відрізняються за ступенем виявлення тієї чи іншої ознаки.

При контрарному протиставленні лише крайні члени такого ряду виражають справжню антонімію, середні ж вказують на збільшення або зменшення якісної ознаки. Наприклад, *високий ступінь виробленості почерку – середній ступінь виробленості почерку – низький ступінь виробленості почерку, мала зв'язність почерку – середня зв'язність почерку – велика зв'язність почерку, широка розстановка письмових знаків – середня розстановка письмових знаків – вузька розстановка письмових знаків, злочин невеликої тяжкості – злочин середньої тяжкості – злочин тяжкий – злочин особливо тяжкий* тощо.

Наприклад: *«зв'язність почерку* характеризується як *мала* (при з'єднанні літер у більшості слів по дві – три), *середня* (при з'єднанні від чотирьох до шести) і *велика* (при

виконанні шести і більше знаків в одному слові при безупинному русі руки в процесі письма) [14:94].

4. Четверту групу складають термінологічні антоніми, які виражають протилежну направленість дії, ознак та властивостей, це так звані антоніми – конверсиви. Слід пам'ятати, що вони не утворюють вихідного класу, а виникають за рахунок особливого вживання антонімів, які належать до вищеназваних класів і мають властивість визначати «зворотні» відношення між учасниками ситуації [6:16].

Складники конверсивної антонімії виражають зворотні, парні дії, які не можливі окремо одна від одної. Вказані терміни описують будь-яку дію з позиції двох суб'єктів, які є обов'язковими учасниками.

Конверсивна протилежність представлена у термінології криміналістики такими парами: *розпочати обшук – завершити обшук, відкрити кримінальну справу – закрити кримінальну справу тощо*.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що у термінологічній системі криміналістики активно функціонують антонімічні контрадикторні, компліментарні, контрарні та конверсивні відношення між складниками. За результатами дослідження, найбільш поширеною є підгрупа антонімічних пар із контрадикторними відношеннями, яка характеризується різкою протилежною направленістю, що виражається словотворчими префіксами.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь, 2009. — 1736 с.
2. Даниленко В. П. Лексико — семантические и грамматические особенности слов — терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. — М. : «Наука», 1971. — С. 7—68.
3. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства / М. С. Зарицький. — К., 2004 — 123 с.
4. Криміналістика (криміналістична техніка) : [курс лекцій]. — К. : МАУП, 2001. — 216 с.
5. Лотте Д. С. Краткие формы научно-технических терминов / Д. С. Лотте. — М. : Наука, 1971. — 83 с.
6. Новиков Л. А. Антонимия и словари антонимов / Л. А. Новиков // Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка / [под ред. Л. А. Новикова]. — М. : Русский язык, 1978. — С. 5—28.
7. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / [уклад. Яременко В. В., Сліпушко О. М.]. — К. : «Аконіт». — 2001. —
Т. 1. — 926 с.,
Т. 2. — 926 с.,
Т. 3. — 862 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 року / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. — К. : Каннон ; А.С.К., 2002. — 366 с.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 215 с.
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / М. В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 587 с.
12. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М., 1989. — 246 с.
13. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : [метод. посіб.]. — К., 2004. — 92 с.
14. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник / В. Ю. Шепітько. — Харків : Право. — 2001. — 553 с.